

BALKAN SAVAŞLARININ ÇOCUK OYUNLARINA YANSIMASI**“ÇOCUK DUYGUSU” DERGİSİ ÖRNEĞİ****Mehmet ÖZDEMİR*****Öz**

Savaş ve edebiyat toplumu ilgilendiren iki önemli kavramdır. Kültürel kimliğin oluşmasında ve toplumsal duyarlılığın artmasında edebiyatın payı ne kadar büyükse, savaşın toplumu ve edebiyatı etkileme oranı da o kadar yüksektir. Yakın geçmiş tarihimiz bu karşılıklı etkileşimin çarpıcı örnekleri ile doludur. Bu çalışmada *Çocuk Duygusu* dergisi esas alınarak savaş şartlarının çocuklara ve çocuk oyunlarına yansımaları incelenmiştir. Balkan savaşları sonrasında yönetimi tam anlamıyla ele geçiren İttihat ve Terakki Partisi bu zor şartlarda bile toplumu, bu arada çocukları kendi ideolojisi doğrultusunda etkilemeye çalışmıştır. Bu etkileme ve yönlendirme çabalarının çocuk eğitiminde önemli bir yeri olan oyunlara kadar inmiş olması dikkat çekicidir.

Homojen bir yapısı olmayan, fakat zamanla Türkçü bir anlayışa sahip olan İttihat ve Terakki hareketinin eğitim konusundaki politikaları da bu doğrultuda değişim göstermiştir. Geçici de olsa çıkarılan Tedrisat-ı İptidaiyye kanunu ile Türkçenin öğretilmesinin zorunlu hâle getirilmiş olması sadece ilk mekteplerde değil o dönemde çıkarılan dergi ve gazetelerde de etkili olmuştur. Nitekim *Çocuk Duygusu* dergisinin ilk sayılarındaki oyunlarda yer alan “Osmanlı” kelimesinin yerini, daha sonraki sayılarda “Türk” kelimesinin almış olması, Osmanlılıktan Türkçülüğe kayan İttihat Terakki yönetiminin basın üzerindeki etkisini açıkça ortaya koymaktadır.

Balkan yenilgisinden 19 gün sonra çıkmaya başlayan *Çocuk Duygusu* dergisinde Baha Tevfik, Şahabettin Süleyman, Ahmed Edib, Selim Sırrı, Faik Ali ve Filozof Rıza Tevfik gibi tanınmış sanatçıların yazılarının yer alması, Sultan V. Mehmet Reşat Han’ın, Sadrazam Said Halim Paşa’nın, Dahiliye Nazırı Talat Paşa’nın Harbiye Nazırı Enver Paşa’nın, Bahriye Nazırı Cemal Paşa’nın, Mahmut Şevket Paşa’nın ve büyük şair Recaizade Mahmut Ekrem Bey’in fotoğraflarının yer almış olması da dikkat çekicidir.

O yıllarda karşılaşılan “boykotaj”, “yabancı firma reklamları” ve “reklam afişlerinde kullanılan dil” gibi konularda *Çocuk Duygusu* dergisi adına özellikle Leon Lütfi’nin, provokasyonlardan uzak, sakin, soğukkanlı, tutarlı ve çözüm üreten yaklaşımı da takdir edilecek bir tavidir. Fakat bunun yanında “kin” kavramı ile ilgili yazılanlar çocuk eğitimi açısından olumsuz özellikler taşımaktadır.

Balkan savaşları sonrasında karşımıza çıkan *Çocuk Duygusu* dergisinin bir Osmanlı Ermeni’si olan Leon Lütfi tarafından neşredilmiş olması ayrıca önem taşımaktadır. Çocuk terbiyesine “ehemmiyet” verdikleri ifade edilen dergide; “Ağaç taze iken eğildiği gibi insanlar da genç iken ta’lim ve terbiye edilirler.” vurgulaması yapılır. Dolayısı ile bu dergide yer aldığı tespit edilen 18 çocuk oyunundan 9 tanesinin bütünüyle ya da kısmen savaşın etkilerini yansıtan ve çocukları savaşa hazırlayan bir özellik taşıması dikkat çekicidir. Ayrıca bu oyunların dili kullanma yeteneğini geliştirme, merhametli olma, vatan ve millet sevgisini canlı tutma, Osmanlılığa, Türklüğe mensubiyet, bayrağa ve sancağa sahip çıkma gibi özellikleri çocuklara kazandırmayı

* Yrd. Doç. Dr.; Sakarya Üniversitesi, Eğitim Fak. Türkçe Eğitimi Bölümü, mehmetoz@sakarya.edu.tr.

amaçlaması derginin bir başka olumlu bir özelliği olarak karşımıza çıkmaktadır.

Çocuk eğitiminde elbette oyun faktörünün önemi inkâr edilemez. *Çocuk Duygusu* dergisi de bu önemin farkında olarak, Balkan Savaşları sonrasında ortaya çıkan olumsuzlukları çocuklara anlatmak ve onları geleceğe hazırlamak ve memleketin içinde bulunduğu zor şartlara rağmen onların morallerini yüksek tutmak amacıyla oyunlardan istifade etme yolunu tercih eden dergiler arasında yer almıştır. Ancak bütün bunların yanında özellikle *Çocuk Duygusu* dergisi ve o dönemde çıkan diğer dergi ve gazeteler, yaşanan savaşları, bu savaşların ortaya çıkardığı olumsuzlukları sadece çocuk oyunlarına değil hayatın bütününe yansıtılmışlardır. Bu olumsuz manzaraların zararlı etkilerden çocukları korumayı pek fazla düşünmemişlerdir.

Bu çalışmada *Çocuk Duygusu* dergisinde yer alan çocuk oyunları, tek tek değerlendirilerek çocuklar üzerinde bırakacakları olumlu ve olumsuz özellikler özellikle eğitim değerleri açısından değerlendirilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Savaş ve edebiyat, çocuk, oyun, *Çocuk Duygusu* dergisi.

THE REFLECTION OF BALKAN WARS ON CHILDREN'S PLAYS SAMPLE OF "THE JOURNAL OF CHILD EMOTION"

Abstract

War and literature are both concepts regarding society. The bigger share the literature has in forming cultural identity and rising of social sensitivity, the higher effectuating ratio the war has in society and literature. Our recent past history is full of spectacular samples of this mutual interaction. In this study, the reflection of war conditions on children and children's plays was examined, which is based on the Journal Of Child Emotion. The party of Union and Progress (İttihat ve Terakki), which seized the power in the wake of Balkan Wars, tried to affect the society and by the way the children in line withit sown ideology evenunder these hard circumstances. It is remarkable that these efforts of effectuating and direction even got to the plays which have an important place in the education of children.

The policies of Party of Union and Progress, which was not homogeneous but had a Turkist concept in the passage of time, regarding education underwent change accordingly. Necessitating of teaching Turkish with the law of Primary Education, even if it was enacted temporarily, had not only an influence on the primary schools, but also on the journals and newspapers published at those times. Indeed, the fact that the word 'Ottoman' that took place in the plays of the first issues of The Journal Of Child Emotion' was replaced by the word 'Turk' in the following issues manifests their fluence of the administration of The party of Union and Progress, which fluctuated from Ottomanness toTurkism, on the press clearly.

It is also remarkable that the writings of well-known artists suchs as Baha Tevfik, Şahabettin Süleyman, Ahmed Edib, Selim Sırrı, Faik Ali and Philosopher Rıza Tevfik, and photographs of Sultan V. Mehmet Reşat Han, the Grandvizier Said Halim Pasha, the Minister of Internal Affairs Talat Pasha, the Minister of War Enver Pasha, the Minister of Navy Cemal Pasha, Mahmut Şevket Pasha and the great poet Recaizade Mahmut Ekrem Bey appeared inTheJournal Of Child Emotion that came out 19 days after Balkan defeat.

The calm, nonchalant and provocation-free attitude of Leon Lütfi related to the issues encountered at that times such as "boycott, advertisements of foreign companies and the language used in publicity posters" on behalf of The Journal Of Child Emotionis worthy of commendation. However the

writings regarding the concept “grudge” have negative features with regard to the education of the children.

It’s also importance that the Journal Of Child Emotion, which showed up in the wake of Balkan Wars, was published by Leon Lütfi, an Ottoman Armanian. “People are also educated when they are young like as the twig is bent so is the tree inclined” is emphasized in the journal in which the nurture of children is stated to be attached “importance”. Accordingly, it is striking that the nine of eighteen children’s plays identified in this journal have a feature wholly orpartially reflecting the effects of war and making children ready for the war. Additionally, that these games have an aim of providing the children with the features just as improving the usage of language, being merciful, keeping the love of country and nationalive, allegience to Turkishness and Ottomanness, adopting the flag and star board stands out as an another favorable feature of the journal.

The importance of the factor “play” in the education of children is certainly incontestable. The Journal Of Child Emotion, aware of this importance, became one of the journals that prefered the way of making use of the plays in order to tell the children about the negativities that appeared in the wake of Balkan Wars, make them ready for the future, boost their morale despite the hard conditions the country was in. Nevertheless, other journals and newspapers which appeared at that time, especially The journal Of Child Emotion, reflected the wars, the negativities resulting from these wars not only to the children plays but also to the whole life. They did not have so much thought of keeping children safe from the harmful effects of this negative scenery.

In this study, the plays in The Journal Of Child Emotion were deale done by one and the negative and positive effects on the children were evaluated particularly in terms of education values.

Keywords: War and literature, child, play, The Journal Of Child Emotion.

Giriş

Edebî eserlerin kurmaca oldukları gerçeği unutulmamak kaydıyla, sosyal hayatla, siyasetle ve diğer gerçeklerle olan ilgisini inkâr etmek mümkün değildir. Ayrıca, edebiyatın hayatı etkilemesi ne kadar gerçekse hayattan etkilenmesi de o kadar gerçektir. Özellikle toplumların yaşamış oldukları olağanüstü şartlarda ve zamanlarda -savaş, göç, felaket, kuraklık, esaret, depresyon vb.- bu karşılıklı etkileşiminin üst derecelere yükseldiği de bir başka gerçektir. Özellikle bir toplumun “millî bilincinin oluşmasında” önemli kabul edilebilecek gelişmelerden olan “savaş” (Türkmenoğlu, 2007: 162) ile o toplumun sesi olan “edebiyat”ın birbirinden etkilenmesi ve birbirini etkilemesi son derece tabiidir. Fakat bu etkileşimin çocuk dergi ve gazetelerine, çocuklara yönelik metinlere kadar yaygınlaşmış olması pedagojik açıdan bir tehlikeyi ve olumsuzluğu da beraberinde getirmektedir. Ülkeyi yönetenlerin veya sanatçıların bazen kendi ikbâl ve çıkarları için bu etkileşimde baskın bir rol oynadıklarını görmekteyiz. Nitekim II. Meşrutiyet’in ilanından ve İttihat ve Terakki’nin yönetimi ele geçirme çabalarından on beş gün önce Tefik Fikret’in, İttihat ve Terakki’nin marşı olmak üzere “Millet Şarkısı” adlı şiirini yazması edebiyat-siyaset ilişkisi açısından önem taşımaktadır (Kaplan, 1971: 137). Bu

çalışmanın konusu olan dönemde de İttihat ve Terakki partisinin iktidar sahibi olması ve *Çocuk Duygusu* dergisinin de bu dönemde neşredilmesinden dolayı bu dönemdeki ve biraz öncesindeki tarihi gelişmelerin, özellikle de Bulgaristan ile ilgili olan kısmının incelenmesi önem taşımaktadır. Çünkü bir görüşe göre, yaklaşık bin yıldır sahip olunan Bulgaristan topraklarının kaybı (Turan, 1996: 13) çok yeni olduğundan bu gelişmeler *Çocuk Duygusu* dergisinde yer alan birçok yazı, oyun ve değerlendirmenin konusu olmuştur. Çocuk eğitiminde ve gelişiminde, çocukların yeteneklerinin ortaya çıkmasında ve geliştirilmesinde “oyun”un önemi elbette inkâr edilemez. Bundan dolayı “çocuk oyunları” konusu, ilk andan itibaren çocuk yayınlarının, özellikle de çocuk dergilerinin vazgeçilmez konusu olmuştur.

Osmanlı Devleti’nin, 19. yüzyılda Balkanlar’da yaşadıklarının bir “facia” olarak nitelendirilmesi boşuna değildir. 1877-78 Osmanlı Rus savaşından sonra Tuna Vilâyeti’nde bir “Bulgaristan Prensiği”nin kurulmuş olması son dönem Osmanlı-Türk tarihinin önemli dönemeçlerindedir. 1908’den sonra ise özellikle Rusya’nın da desteğiyle 5 Ekim 1908’de ilan edilen Bulgaristan Krallığı’nın bağımsızlığı, 19 Nisan 1909’da İstanbul’da imzalanan bir “protokol” ile Osmanlı Devleti tarafından tanınmış olması, önceki sürecin bir devamı niteliğindedir. 6 Ekim 1908’de Girit Yunanistan’a, aynı tarihlerde Bosna-Hersek de Avusturya’ya “ilhâk” olur (Danişmend,1972: 366-367). Bütün bunlar yaşanırken İttihat ve Terakki Cemiyeti yavaş yavaş ve derece derece devletin yönetiminde etkili olmaya başlar. 27 Nisan 1909’da II. Abdülhamit Han tahttan indirilip “biraderi” V. Mehmet Reşat Han “Sultan” olarak tahta çıkarılır. Hareket Ordusu’nun İstanbul’a girişinden sonra, İttihat ve Terakki artık devletin tek hâkimi durumuna geçmiştir. Ancak devletin başına gelen felaketler bu tarihten sonra daha da artmıştır. İttihatçıların, tecrübesiz bir komitacı olan Mazhar Bey’i Üsküp’e vali olarak atamaları ve bu valinin koymuş olduğu tuhaf vergiler yüzünden Arnavutluk’ta isyan çıkar (1 Nisan 1910). Trablusgarp ve Bingazi, İtalyanlar tarafından işgal edilir (28 Eylül 1911). Özellikle Osmanlı Devleti’nin Rumeli’den tamamen çekilmesi ile sonuçlanacak olan Balkan Harbi (8 Ekim 1912 / 30 Mayıs 1913) ve savaşın sonunda imzalanan “Londra Sulhü” gibi gelişmeler *Çocuk Duygusu* dergisinin çıktığı yıllarda memleketin içinde bulunduğu durumun vahametini yansıtan önemli gelişmelerdir. Halk ise uzun yıllar birlikte yaşadığı insanların isyan edip ayrılmaları karşısında şaşkına dönmüş, buralardan İstanbul’a göç etmek zorunda kalan binlerce insanın yaşadığı felaketin büyüklüğü karşısında ise çaresiz kalmıştır. Fakat bütün bu şartlar halk arasında büyük bir kin, nefret ve intikam duygularının uyanmasına sebep olmuştur. Sonuçta bu duygular çocuk yayınları vasıtası ile çocuklara kadar yaygınlaştırılmıştır.

1908 öncesinde ve sonrasında yaşanan, yukarıda bir kısmından bahsettiğimiz gelişmelerin büyük ölçüde sorumlusu görülen İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin, yapılan birçok

incelemede fikir ve gaye olarak homojen bir yapıya sahip olmadığını ortaya konulmuştur (Özdemir, 2013: 439). Çünkü başlangıçta bu yapının içinde II. Abdülhamit Han ortak düşmanlığının, Hürriyet ve Meşrutiyet taraftarlığının birleştirdiği, “annesini prenses” olan Sabahattin’in temsil ettiği “adem-i merkezîyetçiler”, Ahmet Rıza’nın lideri olduğu “pozitivist İttihat-ı Anasırcılar” ve Mizancı Murad’ın temsil ettiği “İslâm Birliği”ni savunan “Osmanlıcılar” bulunmaktadır. Fakat özellikle Trablusgarp ve Balkan savaşları sonrasında yaşananlar, baştan beri savunulan “Osmanlılık” üst kimliğinin kaybedilmesi, İttihat ve Terakki içindeki bu farklı görüşlerin “Milliyetçiliğe ve Türkçülüğe” doğru evrilmesine sebep olmuştur. 1908 Meşrutiyetinden itibaren devlet yönetiminde ve yeni bir “siyasi güç” olan İttihat ve Terakki artık bu andan itibaren milliyetçi/Türkçü bir hareket hâline gelerek, “milli nesil yaratma”yı ve “Türklük bilinci uyandırmayı” (Okay, 2000: 45) kendisine gaye olarak seçmiştir. “Bâb-ı Âli Baskını” ve ardından Mahmut Şevket Paşa suikastı (11 Haziran 1913) ile devlet yönetimini tamamen ele geçiren, devlet yönetimine hâkim olan bu anlayış, Balkan ve I. Dünya Savaşlarının da etkisi ile kendine ve yeni rejime bağlı nesiller yetiştirmeyi hedeflemiştir. Bu amaca yönelik olarak 1913 yılında “geçici” olarak çıkarılan “Tedrisat-ı İptidaiyye” kanunu ile ilkokullarda Türkçe’nin öğretilmesi mecburi hâle getirilmiş, böylece eğitimin niteliği ve geleceği konusunda önemli bir adım atılmıştır. Bu adım ders programlarını olduğu kadar ders kitaplarının içeriğini ve konularını da etkilemiştir. Yazılan veya yazdırılan; şiirlerde, törenlerde, boykotlarda ele alınan; kin, intikam, ölüm, hürriyet, müsavat, adalet ve uhuvvet gibi kavramlar ile yeni yönetimin bu tutumu o günlerde sayıları hızla artan gazete ve dergilere, özellikle çocuk dergilerine önemli ölçüde yansımıştır. Bu araştırmada, yukarıda bahsettiğimiz savaşlar sebebi ile yoğunluk kazanan intikam, kin, vatan, bayrak, sancak, Osmanlılık, Türklük ve öç gibi kavramların o dönemin önemli çocuk dergilerinden biri olan ve toplam 61 sayı neşredilen *Çocuk Duygusu* dergisinin Hakkı Tarık Us Koleksiyonu’nda yer alan elli dört sayısı incelenerek savaşın çocuk oyunlarına yansımaları ve etkileri ele alınmıştır. Derginin 53, 54, 56, 57, 58, 59 ve 61. sayıları bu koleksiyonda olmadığından incelenememiştir.

1. *Çocuk Duygusu* Dergisi

İmtiyaz sahibi Leon Lütü ve sermuharriri Baha Tevfik olan *Çocuk Duygusu* dergisi, “Çocukların tezyîd-i ma’lûmat ve tehzîb-i ahlâk etmelerine hâdim her hafta Perşembe günleri neşr olunur musavver risâledir” alt başlığı ile 6 Haziran 1329 [19 Haziran 1913] tarihinde yani “Balkan faciasından 19 gün sonra” çıkmaya başlar. Derginin ilk sayısında, “Sermuharrir” Baha Tevfik tarafından yazılan “Maksad ve Meslek” başlıklı makalede derginin çıkış amacı şu cümlelerle ifade edilir:

“Çocuklarının terbiyesine ehemmiyet vermeyen bir millet büyüklerinden terbiye ve istifade beklememelidir. Ağaç taze iken eğildiği gibi insanlar da genç iken ta’lim ve terbiye edilirler. Binâen-aleyh en ziyade ehemmiyet verilmesi lâzım gelen sin, sin-i terbiyedir.” Bu şekilde eğitim yaşına ve çağına dikkat çekilen yazıda Baha Tevfik, kendi eğitim anlayışlarını da “Biz çocuklarımızı daha fennî bir surette terbiye etmek ve ellerine Eyüb oyuncağı yerine sevimli ve süslü resimlerle müzeyyen gazetemizi vermek istiyoruz.” cümleleri ile ortaya koyar. Burada dikkat çekilen “fennî eğitim” anlayışı, derginin bütün faaliyetlerine ve yazılarına yansımıştır.

Yazının devamında, eğitimde dayak ve sopa kullanılması ayıplandıktan sonra; “Sopayla çocuk terbiye etmek öyle azim bir vahşettir ki yamyamlık onun yanında meç talimi gibi kalır.” denilerek, bu uygulamanın yanlışlığına dikkat çekilmiştir. Dayağın ancak “köpek terbiyesinde” kullanılabileceğini, “insan yavrusu” için bunun asla düşünülmemesi gerektiği vurgulanır. Ardından, “İşte gazetemiz çocuk terbiyesine aid olan bu noksanı telâfiye çalışacak.” denilir. Avrupa’da en son eğitim yöntemi olarak, “küçük zekâları yormadan, yazıdan ziyade resme ehemmiyet” verildiğine dikkat çekilerek, *Çocuk Duygusu*’nda kendilerinin de böyle bir yöntem kullanacakları ifade edilir. Ayrıca bizim eğitim sistemimizde o zamana kadar yer verilmeyen “çocukların oyun ihtiyacı ve oyun bahçeleri” gibi konulara da şu cümlelerle dikkat çekilir: “Kezalik, memalik-i mütemeddinede çocuk bahçeleri var. İbtidâi tahsil hatta hiç kitapsız bu bahçelerde oluyor. Gazetemiz bu ciheti de pek ziyâde takdir ettiği için adeta kitap içinde kitapsız denilmeye şayan bir sadelikle mini mini kari’lerini eğlendirecek ve istifade ettirecektir.” (*Çocuk Duygusu*, 1: 1)

Derginin 8 Mayıs 1330 tarihli 49. sayısında vefat haberi verilen Baha Tevfik’in bu yazısında ileri sürdüğü görüşler, aynı sayıda dönemin önemli isimlerinden Şahabettin Süleyman tarafından da desteklenir. Şahabettin Süleyman, çocuklara hitaben yazmış olduğu “Bir Hitabe” başlıklı yazısında Balkan Faciası’nın ertesinde, geçmişte atalarının asırlar boyu “Osmanlı Diyarına” yaptıkları vefasızlıkları, lakaytlıkları anlatır. Böylece, toplumun, sosyal sistemin en temel ve en önemli kökenini temsil eden “aidiyet duygusunu” (Yıldız, 2007: 9) çocuklara kazandırmaya çalışan yazar, vatan karşısında ilgisiz kalan atalarını, “hasta ciğerparelerini bırakıp da gezmeye giden, eğlenen, onları unutan validelere” benzetir. Memleketin üzerinde “ateşten, izmihlâlden yağmurları olan siyah bir bulut yığını” bulunduğunu ihtar eder. “Şimşekleri şarapnelardan daha vahşi, gürültüsü zelzelelerden daha müthiş” olan bu bulutların çocukların üzerine de döküleceğini söyleyerek onları bu tehlikelere karşı uyarır. Onlara uzun uzun nasihatler eder. Şöyle der: “Eğer bana benzersen, hem-asırlarım gibi olursan o buluttan bir gün bir kasırga doğacak, şu Karacaahmet mezaristanındaki, yahud Edirnekapısı kabristanındaki

büyük babalarının taşlarını sökecek, topraklarını savuracak, sana maziden ne bir yâdigâr, ne de bir istinadgâh bırakacaktır.”

Çocuklara hitaben ve tam bir savaş psikolojisi ile yazılan bu yazıda, başımıza gelen bütün felâketlerin sebebi olarak, “metanetsizlik, korku ve yalnız şahsımızı düşünmek” gösterilir. Çocukların önüne son derece karamsar bir tablo çizen Şahabettin Süleyman, onlara şu uyarılarda bulunur: “Sen metin olacaksın... Hayat bil ki bağ değildir, gülistan değildir, hayat saadet için yaratılmış değildir, hayat cennet değildir. Hayat bir mukavemettir, bir cidaldir...” Dolayısı ile orada savaşmasını bilmeyenler yahut tahammül edemeyenler saadete ulaşamayacaklardır. Çünkü yaşamak için kuvvetli olmak gerekmektedir. Bu ağır uyarılara ve hatırlatmalara; “Eğer sen zayıf isen, eğer sen azaplardan korkar isen inan ki ezilirsin, inan ki seninle beraber şu toprak da şu memleket de yıkılır.” cümleleriyle devam eden yazar sonunda sözü “Bulgarlara” getirerek savunduğu görüşlerin doğruluğunu ispat etmeye çalışır:

“Bak dün bizim hâkimiyetimizin boyunduruğu altında idiler, bugün Bulgarlar ne oldular? Niçin? Çünkü korkmadılar, çünkü dayandılar, çünkü her şeyin karşısında kalplerinde istiklâl, hâkimiyet, intikam hissi ve metanetle bu günü düşündüler. Onları tekme tokat, mahpus, maktel hiçbir şey yıldırmadı. Onları her şey daha ziyade muannid, daha ziyâde metanetkâr bir ruhun maliki yaptı...” Yazar Balkanlardan çekilmemizi de “demir gibi metin bir ruha” sahip olamamamıza bağlar. “Metanet” kelimesini dimağınıza iyi nakşedin ve unutmayın der. Yazar “korkma” kelimesiyle başladığı paragrafta çocuklara “bir dakika değil, bir saniye bile zaaf göstermeyeceksiniz” diyerek uyarır. Son uyarıları ise kaybedilen Balkan toprakları içindir: “Unutma ki bugün mağlup oldun. Unutma ki Selimiye Camii Edirne’de yaşıyor. Unutma ki senin kardeşlerin onun için öldüler, unutma ki bir Selânik, bir İşkodra, bir Yanya, bir Koca Rumeli vardı. İntikam, kin, senin duan olsun!”

Çocuklara karşı bu şekilde “kin ve intikam” duygularından, “savaş”tan bahseden ve onların bu gerçekleri asla unutmamaları gerektiğini savunan yazar, sonunda bu duyguların “adi intikamlar” ile karıştırılmaması gerektiğini ihtar eder: “Âdi intikamlar vardır, şahıstan şahsa muntakildir, onlar senin kalbinde, artık yer tutmamalıdır. Sen büyük kinin, büyük intikamın şu’lesiyle hep bu âdileri yakacaksın... Şu önündeki fırtınanın, şu siyah bulutun, şu derin zulmetin içinden çıkmak istiyorsan... Ruhunda düşmanlara karşı intikam mumunu yak, onu alevlendir onunla sabahı bulursun...” (Şahabettin Süleyman, 1329: 3)

Bunlar aslında çocukların psikolojileri göz önüne alındığında bu tonda söylenecek fikirler olmamalıydı. Ancak ülkenin yaşadığı savaş şartları ve mağlubiyetler, Şahabettin Süleyman gibi bir edebiyatçımızı dahi bu cümleleri kullanacak şekilde etkilemiştir. Şahabettin Süleyman’ın dile getirdiği bu fikirler aslında sadece onun değil “dönemin bakış açısını” da

yansıttığından önem taşımaktadır. Özellikle yukarıda da bahsettiğimiz gibi V. Mehmet Reşat'ın tahta çıkışından sonra, memleketin kaderinde tek parti, tek güç ve tek sorumlu olan İttihat ve Terakki, ekonomiden eğitime, siyasetten bir takım derneklere kadar her konuda kendi ideolojisine uygun davranmaya başlar. Çocuklara yönelik alınan kararların başında Meşrutiyet'in ikinci defa ilan edildiği tarih olan "10 Temmuz"un "Milletin Büyük Bayramı" ilan edilmesi gelmektedir. Nitekim derginin "11 Temmuzda" çıkması gereken 6. sayısı, bir gün önce 10 Temmuzda "Yaşasın 10 Temmuz" başlığı ile yayımlanır. Bu ideolojiye bağlı gençlerin ve çocukların yetiştirilmesinde "eğitim"ın önemi fark edilmiş ve "Meşrutiyet Çocuğu ve Genci" yetiştirmenin her aşamasında "eğitim"den istifade etmenin yolları aranmıştır. Bu sayıda "Zeki'nin Duygusu" başlığı altında Zeki isimli bir çocuk okuyucunun mektubu yer alır. Zeki, "Renkler içinde canım kadar sevdiğim kırmızı ve beyazdır." ifadesini kullandıktan sonra, bu renkleri sevmesinin sebebini, kırmızı ve beyazın "Osmanlı Sancağı"nın renkleri olmasına bağlar. Ondandan sonra da "Osmanlı çocukları Osmanlı sancağının müdafiidir." der ve şu beyitle sözlerini tamamlar:

"Sancağımız şanımız Osmanlı unvanımız

Vatan bizim canımız feda olsun kanımız." (*Çocuk Duygusu*, 6: 6)

Böylece çocuklara "Osmanlıcılık" düşüncesi telkin edilmeye çalışılır. Gene bu sayıda "Mektep Tatili" başlıklı yazıda, okulların tatil olmasıyla birlikte çocukların oyun döneminin başlayacağı ifade edilir. Fakat memleketimizde, Avrupa'da olduğu gibi "Çocuk Bahçeleri"nin, çocuklara mahsus "Müteaddid Spor Kulüpleri"nin ve "Fennî Eğlence Mahalleri"nin hazırlanmadığından şikâyet edilir. Fakat bunların yerine çocukların oyun oynayabilecekleri mahaller olarak, "Sultanahmet Meydanı"ndan, "Fatih Havlusu"ndan, "virânelikler"den ve "Yeni Bahçe Çayırı" gibi yerlerden söz edilir. Buralara gidemeyecek çocukların da mahalle aralarında "kaydırak, birdirbir, topaç çevirme, uçurtma" gibi havai oyunlarla vakitlerini zâyî edecekleri hatırlatılır. Ardından, sokak aralarında oynanan bu boş eğlenceler yerine hiç olmazsa "teneffüse hâdim güzel mevkiler" seçilip gezintilere çıkılması tavsiye edilir. Çocuklara örnek olması açısından, iki öğrenciye ait şöyle bir konuşma da bu yazının sonunda yer alır:

- Bu tatilde nereye gideceksin?
- Mahallede tiyatro yapıyoruz, ben Kel Hasan olacağım. Bütün gün orada eğleneceğiz. Gelsene.
- Bana ne vazife vereceksin? Ben de hafihâinliğe çıkan olurum.
- Adam sen gel de orası kolay..." (*Çocuk Duygusu*, 6: 2)

Bu konuşma ile aslında çocukların tatillerini nasıl geçirmeleri gerektiği de vurgulanmış olur. Dergide, konumuz olan “Çocuk Oyunları” da sadece “oyun” olarak düşünülmemiştir. Bu oyunların “terbiyevî” ve “çocukları savaşa, direnmeye, intikam almaya, vatani savunmaya, asker olmaya hazırlayıcı” yönleri hep ön planda olmuştur. Aslında bir taraftan İttihat ve Terakki'nin sebep olduğu bu savaşlar ve mağlubiyetler çocuk oyunlarını dahi etkileyen bir sonuç ortaya çıkarmıştır. Bu dönemde yazılmış veya parti tarafından yazdırılmış, desteklenmiş eserlerin isimleri de bu açıdan dikkat çekicidir. (bk. Ahmed Edib, 1329; Selim Sırrı, 1331; Özdemir, 1329; Ömer Seyfettin, 1330)

Çocuk Duygusu “sahib-i imtiyazı”nın vatanperver bir “Türk Ermenisi” olması, yazı kadrosunda da Baha Tevfik, Faik Ali, Selim Sırrı, M. Ekrem, Ethem Haşim, Şahabettin Süleyman ve Rıza Tevfik gibi önemli isimlerin bulunması onu Meşrutiyet döneminin etkili bir çocuk dergisi yapmaya yetmiştir.

2. Çocuk ve Oyun

Çocuğun hayatında önemli ve vazgeçilmez bir yer işgal eden, aynı zamanda kültürel bir değer de taşıyan “oyun”lar, çocuk eğitiminde, onun kişiliğinin oluşmasında ve yeteneklerinin geliştirilmesinde en geçerli yöntem olmuştur. Oyun anları, çocukların kendilerini en iyi ifade ettikleri, kendilerini fark ettikleri ve en mutlu oldukları, yeteneklerini en serbest bir şekilde ortaya koydukları ve sosyalleştikleri anlardır. En doğal öğrenme yöntemi olan oyun, çocukların en ciddi işidir ve büyükler tarafından da ciddiye alınmalıdır. Bu gerçeği fark eden çocuk yayıncıları, özellikle dergiler, onların zihin ve duygu gelişimi için sayfalarında oyunlara yer vermişlerdir. *Çocuk Duygusu* dergisi de bu konuda dikkatli ve hassas davranan dergilerden biri olmuştur. Dergide yer verdikleri oyunları “fenni oyun” olarak isimlendirmeleri bu hassasiyetlerinin bir sonucudur. Çünkü dergi, oyunları sadece bir eğlence vasıtası olarak görmemiş, eğlendirirken aynı zamanda “bilimsel” bir takım gerçekleri öğretmeyi ve eğitmeyi de hedeflemiştir. Basit, eğlendirici ama mutlaka öğretici oyunlara yer veren dergi, böylece aynı zamanda siyasi erkin de istediği “Meşrutiyet Çocuğu” yetiştirme hedefine bir şekilde hizmet etmiş olur. O dönemin gruplar hâlinde oynanan oyunları, bu hedefe ulaşmayı kolaylaştırmıştır. Oyunların eskisi gibi olmaması gerektiği, 20. asırda her şey gibi oyunların da “terakki” etmesi gerektiği vurgulanan dergide, “İnsanı yorup vücudu tahrib eden koşmacalar, köşe kapmacalar, saklambaçları terk etmeli... İşte biz bunun için elden geldiği mertebe size nâfi ve eğlenceli oyunlar tertip ederek bu sütunda tarif edeceğiz.” denilerek, oyunların niteliği okuyuculara duyurulur (*Çocuk Duygusu*, 2: 8).

Oyun konusunda *Çocuk Duygusu* dergisinin bir başka stratejisi de çocukların kendi oyunlarını kendilerinin üretmelerini teşvik etmektir. Bu konu, “Faydalı Çocuk Oyunları” başlığı

altında yazılan bir yazıda ele alınır. Bu yazının girişinde, bir komşu evinde toplanan çocukların anneleri konuşurlarken bahçede oyun oynadıklarından bahsedilir. Fakat çocuklar, “daima oynana oynana can sıkın ve çok tekrar eden kovalamaca” oyunlarını bırakarak yeni bir oyun icat etmek isterler ve şöyle bir oyuna karar verirler:

“Oynayanlar iki kısma ayrıldı. Kızlar bir tarafa çekilmiş, erkekler diğer tarafta zıp zıp oynamaya başladılar. Kızlar düşünüyorlardı, Yeni bir oyun... Yeni diyorlardı... Nihayet içlerinden zekisi olan Fahriye Hanım isimindeki yedi yaşında, sarı saçlı, kumral renkli, güzel mavi gözler, melek gibi birisi ellerini birbirine vurarak:

- Buldum... Buldum, diye bağırdı... Şimdi hepsi onun etrafına dizilmiş ve yeni bulunan bu şeyin ne olduğunu anlamak merakıyla tecessüsî gözlerle ona bakıyorlardı.
- Buldum, diyordu. Hepimiz şimdi yukarı çıkıp ufak iskemlelerden yedi tane alırız. Onları birer sıraya dizdikten sonra her birimiz yayınak üzerine çıkarız. Yavaş yavaş vücudumuzla ihtilâcat-ı asabiye ile onu hareketlendirerek yürütmeye çalışırız. Bir nokta tayin ederiz. Kim oraya evvel yetişirse, o birinci olur.

Şimdi hepsi sevinerek ellerini çırpıyorlar ve bu yeni icat olunan oyundan memnun ve mesrur olarak iskemlelere koşuyorlardı.” (*Çocuk Duygusu*, 28: 3-4)

Bu oyun bulma tarzı göstermektedir ki çocuklar da düşünerek, akıllarını kullanarak mevcut malzemeleri kullanarak yeni oyunlar üretebilirler. Aslında bu üretme de onlar için bir başka oyun hâline getirilmektedir...

Dergide yer alan ve “Hayatta Fasl-ı Sabâvet - Çocuk ve Oyun”¹ başlıklı fakat yazarı belli olmayan bir yazıda, çocuk ve oyun kavramları hakkında çok isabetli tespitlerde bulunulmuştur. “Sabâvet, hayatın bir fasl-ı kıymetdâridir.” cümlesi ile başlayan yazıda, çocuk yetiştirme sanatına vakıf olmadığımız vurgulandıktan sonra; “Çocuklar bir parça bağırır, bir parça çok gülse, oynamak sıçramak istese hemen bir çehre asar, onlara haşin, haşin darılmağa kalkışırız. Fakat düşünmeyiz ki o gülmek, o oynamak, o sıçramak çocuğun hakkıdır, gıdâ-yı ruhudur. Onsuz o hayat bulamaz, zindeğî bulamaz. Sonra ma'lûl olur. Hasta olur.” denir. Çocuğun oyun hakkı ve hareketliliği karşısındaki yanlış tutumların eleştirildiği yazıda artık bu “köhne” fikirlerin değiştirilmesi gerektiği vurgulanır. Yazı çocukluğun ve oyunun önemini vurgulayan şu cümlelerle sona erer: “O gülmeler, o sıçramaklar, sağlam fikirli bir millet yetiştirecektir. Bunu derk etmeli ve esbabına tevessül etmeliyiz.” Bu ifadeler oyun konusunda derginin genel yayın politikasını yansıtmaları bakımından da önem taşımaktadır.

¹ Çocuk Duygusu, 8 Mayıs 1330, S. 49, s. 7.

3. Dergide Yer Alan Çocuk Oyunları

3.1. İki Topaç

Çocuk Duygusu dergisinin ilk sayısında yer alan çocuk oyunu “İki Topaç” adını taşımakta ve savaş ile de bir bağlantısı bulunmamaktadır. Oyun bir saatçinin oğlu olan Ali Celâl üzerinden anlatılmaktadır. Ali Celâl, iyi topaç çeviren bu konuda “mahir” bir çocuktur. Bu oyun bir büyük, bir de küçük topaçla oynanan bir oyundur. Önce büyük topacı sonra da küçük topacı onun etrafında kaytan ile çeviren Ali Celâl bu oyundan hareketle küçük kardeşine şöyle bir astronomi dersi verir: “Görüyor musun, ortadaki büyük topaç güneşe benziyor. Onun etrafında çevirdiğim küçüğü ise arz’dır. Eğer benim büyük topacım güneş gibi ziya hâsıl etmiş olsaydı küçük topacım nöbetle daima bir tarafı aydınlık, mukabil tarafı ise karanlık kalacaktı. Aynıyle bu hal her vakit arzımızın başındadır. Geceler gündüzler pederimizin saatlerinde gösterdiği vakitler hep arzın Güneş etrafında dönerek vakit vakit bir tarafının aydınlık diğer tarafının karanlık olmasıyla hasıl olmuştur. Güneşle Arz tamamıyla semada dönen iki büyük topaca benzerler, yalnız bunların topaçtan bir farkı vardır; hiç durmazlar.” (*Çocuk Duygusu*, 1: 5)

Bu sözlerle Ali Celâl, kardeşine “bilmediği şeyleri öğreten” bir konumdadır. Oyundan çıkarılması gereken bir başka ders de; “Bildiğimiz şeyleri daima başkalarına da öğretmeliyiz.” düsturudur...

Oyunun sonunda aşağıdaki “metni kavratıcı soruların” sorulmuş olması da yöntem olarak dikkat çekicidir:

1. Ali Celâl nasıl bir çocuk idi?
2. Topaçlarını nasıl döndürür idi?
3. Küçük biraderine döndürdüğü topaçlarını neye teşbih etti?
4. Ve bunun hakkında nasıl izahat verdi?
5. Güneşle Arz semada dönen iki büyük topaca benzer mi?
6. İnsan bildiği şeyleri başkalarına öğretmeli midir?

3.2. Nefesteki Kuvvet

Dergide yer alan “Nefesteki Kuvvet” başlıklı “Fenni Oyun” şu cümlelerle izah edilir: “Sağlam, kolay yırtılmaz kâğıttan iki parmak genişliğinde bir buçuk karış uzunluğunda bir torba yap, sonra bu torbayı ağzı size doğru olduğu hâlde bir masanın üzerine koyarak üstüne resimde gördüğünüz gibi iki kitap hem de büyükçe iki kitap koy. Torbanın ağzından içine üflemeyle başla. Torba nefesle dolar ve şişer. Kitaplar durduğu yerde devrilip düşer. İşte size güzel bir

oyuncak ki nefesin kuvvetini gösterir.” (*Çocuk Duygusu*, 6: 8) Bu tarifin altında da aşağıdaki resim yer alır:

Görüldüğü gibi bu oyun da askerlik ve savaşla ilgili değildir. Ancak çocuklar tarafından kolayca yapılabilecek basit malzemelerle oynanabilecek faydalı bir oyun çocuklara tanıtılmış ve bir resimle de desteklenmiştir.

3.3. Ebem Beni Tutamaz

Dergide yer alan fakat savaşla ilgili olmayan oyunlardan birisi de “Ebem Beni Tutamaz” adını taşımaktadır. Bu basit oyun şöyle tanıtılır: “Ebe olmayan çocuklar el ele tutuşarak halka olurlar. Ebe ortada kalır ve birisini beğenir. Beğenilen çocuk “bir, iki, üç” der. Hemen çömelirler. Kim çömelemeden tutulursa o ebe olur. Herkes çömelebilirse ebe bekler. Çocuklar öteye beriye koşarak kalkarlar ve çömelirler. Çömelemeden tutulan çocuk ebe olur. Böylece oyuna devam edilir” (*Çocuk Duygusu*, 9: 8).

3.4. Tamamla

“Tamamla” oyunu, dergide savaşla ilgili olmayan, çocukların kelime hazinelerini geliştirmeye yarayan, ancak sonuçta savaşla ilgisi kurulan ilginç oyunlardan birisidir. Şöyle tarif edilir: “Oyun oynayacaklar bir arada otururlar. Birisi eline tora² alır ve istediğine atar. Atarken bir veya daha ziyade hece söyler. Torayı alan o kadar hece ile onu bir isim yapmaya mecburdur. Yapamazsa ceza kâğıdında isminin altına işaret olunur. Böylece her torayı alan istediğine istediği kadar hece söyleyerek atar ve attığı çocuk o kadar hece ile arkadaşının hecesini tamamlar ve bir isim yapar. Oyun bundan ibarettir. Fakat tamamlanan şey mutlaka isim olmalıdır. Ne ismi olursa olsun.

² Tora: Kumaş parçalarından yapılan top.

Cezasına gelince: En çok işaretli olandan en az işaretli olan çocuğa doğru oyuncuların yarısı ayrılır ve kâğıda isminin yanına birer yıldız konur, sonra en az işaretli olan çocuk cezalılarına cezalarını yaptırır. Cezalar şunlardır: bir şarkı söylemek, on defa oturmak kalkmak, arkadaşlarının önünde durup selâm vermek ve **“Tamamlama oyununda kaybettim ben. Yaşasın Osmanlılar!”** demek, **On defa Osmanlı bayrağının resmini yapmak ve (Osmanlı) (Vatan) (millet) kelimelerini yine o kadar yazmak**, bir hikâye anlatmak. Cezayı yaptıran bunlardan hangisini isterse emreder” (*Çocuk Duygusu*, 9: 8).

Görüldüğü gibi bu oyunun içeriğinde bir savaş etkisi görülmemesine rağmen, oyunun sonunda verilen “Yaşasın Osmanlılar” diye bağırma, Osmanlı bayrağının resmini yapmak ve “Osmanlı, vatan, millet” diye bağırma gibi cezalar çocukları savaş havasına sokan uygulamalar olarak değerlendirilebilir.

3.5. Bulgar Kaçtı

Dergide “savaşla” ve “Bulgarlar”la ilgili önemli oyunlardan birisi “Bulgar Kaçtı” oyunu. Şöyle oynanmaktadır: “Çocuklardan biri ebe olur. Eline torayı alır. Bir sıra üzere ayakta duran veya oturan arkadaşlarının arkasından iki defa geçer ve istediğinin arkasına torayı kor. Sonra önlerine geçerek birisine “Bulgar nerede?” diye sorar. Karşısındaki “Bulgar kaçtı.” cevabını verir. O tekrar “Nereye kaçtı?” diye sorar. Diğeri arkasında zannettiği arkadaşının ismini söyleyerek mesela; “Korkusundan galiba Mehmet’in arkasına saklanmış.” der. Bilemezse ceza olarak on defa kollarını yukarı kaldırıp indirir. Kimin arkasında tora çıkarsa o ebe olur. Oyuna devam olunur” (*Çocuk Duygusu*, 9: 8).

Görüldüğü gibi Balkan Savaşları esnasında Osmanlı Devletini en fazla uğraştıran düşmanlardan biri olan ve sonuçta bağımsızlığını ilan ederek Osmanlıdan ayrılan Bulgarlar, bu şekilde “korkaklık” duygusu üzerinden oyunların konusu olmuş ve çocuklar Bulgarlara karşı psikolojik olarak hazırlanmıştır.

3.6. Numara Bilmek

Dergide savaşla ve düşmanlıklarla ilgisi kurulmayan oyunlardan birisi de “Numara Bilmek” oyunudur. Oyun şöyle oynanır: “İki çocuk karşı karşıya otururlar. Boş bir kâğıdın yukarisına yan yana isimlerini yazarlar ve ortasından isimleri birbirinden ayırmak üzere aşağı doğru düz bir çizgi çizerler. Sonra oyuna başlarlar.

Çocuklardan biri bir boş kâğıt alır ve karşısındakine göstermeden sıfırdan ona kadar bir adet yazar ve sorar. Karşısındaki bilemezse numarayı (Yazdığı numarayı göstermeye mecburdur. Gösterdikten sonra üstünü çizecektir.) kendi isminin altına yazar. Bilirse onun isminin altına yazarak kalemi ve kâğıdı ona teslim eder. O da gizli bir numara yazar ve sorar.

Hangi ismin altına olursa olsun her numara yazılış bir defadır. Elli defa da ve eğer istenirse yüz defada oyun biter. Kim çok numara yapmışsa o kazanır ve karşısındaki onun elini sıkarak “Tebrik ederim” der.” (*Çocuk Duygusu*, 10: 7) Görüldüğü gibi çocukların sayıları hafızalarında tutup takip etme yeteneklerini geliştirmeyi hedefleyen bu oyun, derginin 10. sayısında yer almaktadır.

3.7. Kale Kaçkını

Savaşla ilgisi adından ibaret olan oyun dergide şu cümlelerle anlatılır: “Çocuklardan biri ebe olur. Bir yer de kale olur. Ebe kalede durur. Diğer çocuklar kaçarlar, kaleden kaçtığı zaman kim “Kale kaçkını” diye bağırırsa ebe o bağırana kaleye gidinceye kadar tutabilir. Kaleden kaçan “Kale Kaçkını” diye bağırır. Ebe koşar ve bağırana kaleye eliyle dokunmadan tutarsa ebeliği tuttuğu arkadaşına bırakır” (*Çocuk Duygusu*, 10: 8).

3.8. Renk Oyunu

Savaşla ilgisi olmayan oyunlardan birisi olan bu basit oyun da şöyle oynanır: “Oynayacak çocuklar ikiye ayrılırlar. Bir taraf gizlice bir renk beğenir ve sonra “Geliniz bulunuz” der. Öbür taraf yanlarına giderek renkleri saymaya başlar. Her çocuk üç renkten fazla söyleyemez. Bulamazlarsa yine giderler. Ötekiler yine bir renk daha beğenirler. Bir tarafın bilemediği kadar öbür tarafın renk beğenme hakkı vardır. Rengi arayanlar bulursa kendileri bir renk beğenerek karşısındaki arkadaşlarına sorarlar” (*Çocuk Duygusu*, 10: 8).

3.9. Türk Oyunu

Bu oyun dergide savaşla, cesaretle, gazilikle, şehitlikle ve Türklük ile ilgili en önemli oyunlardan birisidir. Oyun şöyle oynanmaktadır: “Oynayacak çocuklar bir araya toplanır. Önde birisi olduğu hâlde yürümeye başlarlar. Çocuklardan birisi sorar:

- Arkadaş sen kimsin? Öndeki cevap verir:
- Ben bir Türküm.
- Nereye gidiyorsun?
- Düşmanlarımla harb etmeye gidiyorum. Ya gazi olacağım, ya şehit.
- Biz de Türküz. Bizi de al.
- Peki ama kavga edebilir misiniz? Bir harp oyunu yapınız da göreyim.

Arkada çocuklar hemen ikiye ayrılırlar. Epeyce uzak karşı karşıya dururlar. İkiye ayrılan çocukların arka taraflarında duvar veya duvar gibi sıralanmış ağaçlar bulunacak ve orası kale olacaktır. Oyuna başlandığı zaman hepsinin birer eli kalede durur. Sonra birer birer

karşılıklı hücumla başlarlar. Bir taraftan önce çıkan, karşısından sonra çıkan tutarak esir eder. Tutmak şarttır. Hangi taraf diğer taraftaki çocukların hepsini esir alırsa o taraf kazanır” (*Çocuk Duygusu*, 10: 8)

Görüldüğü gibi bu oyun tam anlamıyla bir savaş oyunudur ve çocuklar savaşa hazırlanmaktadır. Ayrıca önceki oyunlarda karşımıza çıkan “Osmanlı” kavramının yerini bu oyunda “Türk” kavramı almıştır. Bu durum İttihat ve Terakki hareketinin giderek Osmanlıcılıktan Türkçülüğe doğru kaydığını ortaya koymaktadır. Ayrıca sahibi bir Osmanlı Ermeni’si olan *Çocuk Duygusu* dergisinde de bu ifadelerin yer almış olması dikkat çekicidir.

3.10. Yüzük Kaçırma

Çocuk Oyunları başlığı altında derginin 11. sayısında yer alan bir diğer oyun da “Yüzük Kaçırma” oyunudur. Savaşla ilgisi olmayan bu oyun da şu cümlelerle tarif edilir:

“Uzunca bir sicimin iki uçları bir yüzük geçirildikten sonra birbirine bağlanır. Oynayacak çocuklar halka olarak sicimi ellerinin içinde (sıkı olmamak şartıyla) tutarlar. Oyunculardan biri “bir, iki, üç” der ve hemen yere çömelirler. En geç çömeden ebe olur ve arkadaşlarından ayrılarak halkanın ortasına geçer. Beşe kadar sayar. Ebe sayarken sicimi tutan çocuklar da yüzüğü sicimden kaydırarak ebeye göstermeden birbirlerine vermeye başlarlar. Ebe beşi bitirdikten sonra yüzüğü aramaya başlar şüphe ettiği arkadaşının iki elini tutar. Tutulan, elini açmaya mecburdur. Eğer yüzük o çocukta çıkarsa ebe olur. Çıkmazsa ebe buluncaya kadar böylece arar” (*Çocuk Duygusu*, 11: 8).

3.11. Düşman Askerleri

Savaş ve askerlikle, vatan ve milletle direkt alâkalı önemli oyunlardan birisi de “Düşman Askerleri”dir. Bu oyun, derginin 12. ve 17. sayılarında tefrika edilmiştir. Oyun şöyle oynanmaktadır:

“Oynayacak çocuklar yan yana yere iki uzunca değnek dikerler ve diğer iki değneği de kol gibi olmak üzere (korkuluklarda olduğu gibi) bağlarlar. Yani iki korkuluk yaparlar. İki tane de külâh yaparak sicimle korkulukların başlarına tuttururlar.

Bunlar bittikten sonra oyuna başlanır. Oyunculardan biri gezinmeye ve:

- Harp olacak. Gönüllü olmak isteyen, diye bağırma başlar. Oynayacaklar hep koşarak:
- Gönüllüyüm, der. Sonra tabur olurlar. Bağırarak çocuk taburun başına geçerek:
- Arkadaşlar, sevgili vatanımızı düşman çiğnemiş, arş ileri, der.” (*Çocuk Duygusu*, 12: 8)

Oyunun devamı 17. sayıda şöyledir: “Diğerleri hep birden:

- Yaşasın vatan! diye bağırırlar. Yürümeye başlarlar. Yürürken hep bir ağızdan:

“Vatan için can verimiz şân alırız

Bu nâm ile, bu şân ile yaşarız

Yaşasın vatan, yaşasın millet

Yaşasın, yaşasın, yaşasın asker” derler.

Korkulukların karşısına geldikleri zaman öndeki çocuk:

- Dur, kumandasını verir. Oyuncular hep birden dururlar. Sonra kumandan söze başlar:
- İşte harp edeceğiniz askerler. Hazır mısınız? Hep birden bağırırlar:
- Yaşasın Osmanlılar! Sonra kumandan emreder: - Haydi vatan kardeşleri hücum!...

Oyuncular korkuluklara hücum ederler hangi çocuk değneklerden herhangi istediğini yere düşürürse o oyunu kazanır. Değneği kimin düşürdüğünü görmek ve doğruca söylemek kumandanın vazifesidir. Sonra kumandan oyunu kazanan çocuğun karşısına giderek askerce selam verir.

- Tebrik ederim, der.

Kazanan arkadaşı da selam vererek cevap verir.

- Teşekkür ederim; fakat düşman askerleri korkuluk gibi imiş. Pek korkak ve yüreksiz imiş, der” (*Çocuk Duygusu*, 17: 3).

Oyun bu şekilde biter. Vatan, millet, askerlik, düşman, Osmanlı, vatan vb. kavramların geçtiği bu oyun da *Çocuk Duygusu* dergisinde yer alan ve çocukları bir asker gibi eğitmeyi amaçlayan dikkat çekici oyunlardan birisidir.

3.12. Köse Kâhya

Muallim Halil Hâmid tarafından anlatılan bu oyun, aslında içeriği ile ilgili olmamasına rağmen, Osmanlılık kavramına yer verilen oyunlardan biridir. Şöyle tarif edilmektedir: “Oynayacak çocuklar bir araya toplanırlar. Taş tutulur. Birisi ebe olur. Ebe olan ellerini ovuşturarak ve düşünür gibi önüne bakarak arkadaşlarının yanında dolaşmaya başlar. Oyunculardan biri sorar:

- Buralarda ne geziyorsun?
- Açım.
- Neden açsın?

- Söyleyemem.
- Söyle bakalım. Osmanlılar merhametlidir. Belki yardım ederiz.
- Nasıl söyleyeyim. Karadağlı bir kâhyayım. Pek korkuyorum. Kimseden bir parça yiyecek istemeye yüzüm yok. Merhamet ediniz.

Ne istiyorsan verelim Köse Kâhya? Köse Kâhya kızmış gibi yapar ve “Bana kim Köse Kâhya diyor?” diyerek çocukları kovalamaya başlar. Kim tutulursa o Köse Kâhya olur ve oyuna böylece devam olunur” (*Çocuk Duygusu*, 18: 7).

3.13. Ne Oynayalım

Çocukları oyun bulmaya ve üretmeye yönlendiren bir başka metin de 31. sayıya yer almaktadır. “Ne Oynayalım” başlığı altında ele alınan yazı 12 yaşındaki Hamdi’nin arkadaşlarına “Ne oynayalım?” sorusunu sorması ile başlar. 8 yaşındaki Rıza cevap verir: “Haydi asker oynayalım.” der. Bu cevabı herkes beğenir. Fakat hepsine muntazam elbise ve tüfek bulmak mümkün olmadığından bu oyundan “sarf-ı nazar” ettiler... Yazı, bir gazetecinin kız kardeşi olan 9 yaşındaki Nazmiye’nin sözleriyle şöyle devam eder:

“Haydi çocuklar hep birden ‘Sosyalizm’ oynayalım.” dedi. Çocuklar bunu hiç işitmemiş idiler. Hamdi hepsinin büyüğü olmak münasebetiyle izahat verdi:

- Herkesin nesi varsa meydana çıkarılacak, sonra aramızda paylaşılacak... Bunu beğenmediler. Hep birden:
- Olmaz... Olmaz... dediler. Nihayet Lütfü sapsarı başıyla meydana çıktı:
- Haydi çocuklar! Cemiyet oynayalım, dedi. Bu oyun güzeldi. Fakat hep birden: İttihad” cemiyetine intisab ettiler. Başka cemiyet teşkil edemedi. Bundan da vazgeçtiler...

Çocuklar yavaş yavaş sıkılmaya başlamışlardı. Çünkü eski oyunları istemiyorlar, yenilerden ise bir tanesini beğenemiyorlardı. Hatta biraz sonra dağılmaya karar verdiler... Lâkin bu aralık en küçükleri bulunan Rahmiye dedi ki:

“Çocuklar, bugün bizim için en iyi oyunun ne olduğunu ben keşfettim. İster misiniz hep eğlenelim. Hem de mükemmel bir iş görmüş olalım?...” Hep birden: “Evet...” diye bağırdılar. Rahmiye devam etti: “Bakınız benim küçük bir madalyonum var. Bey babam bana bayramda hediye vermişti. Şanlı donanmamız namına onu müzayedeye vaz’ ediyorum. Herkes artırsın. Bakalım kaç kuruş toplayabileceğiz.” Çocuklar bütün paralarını vermeye başladılar. Birkaç dakika içinde otuz beş kuruş toplandı. Elleri bu para mini mini kalplerinde büyük bu hiss-i meserretle bunu teslim edecek bir yer aramaya gittiler. Günleri bu suretle pek güzel geçmişti.

Her günkü gibi adeta aynı oyunu oynamaktan mütevellit fütür ile değil, bilâkis büyük bir şetaret ile akşam yemeğine gitmek üzere birbirlerinden ayrıldılar” (*Çocuk Duygusu*, 31: 3).

Bu metinde de çocukların oyun bulmadaki yaratıcılıkları harekete geçirilmiş, ancak hepsinden önemlisi teklif edilen oyunlar üzerinden de birtakım dersler verilmiş ve yönlendirmeler yapılmıştır. Meselâ “Asker” oyunu bütün çocuklar tarafından sevinçle kabul edilip benimsenmesine rağmen kıyafet ve diğer malzemeleri temin etmenin zorluklarından dolayı bu oyundan vazgeçilir. Ardından bir gazetecinin (!) kız kardeşi olan Nazmiye, diğerlerinin hiç duymadıkları bir oyunu teklif eder. Sosyalizm oyunu... Bir kere bu oyunu bir gazetecinin kız kardeşinin teklif etmesi özellikle vurgulanır. Demek ki bu tür “olumsuz” fikirler “gazeteciler” tarafından savunulmuş ve aile içinde öğretilmiştir. Çünkü diğer çocukların bu oyundan haberleri yoktur. Sadece yaşça en büyükleri olan Hamdi onlara oyunu açıklar. Bu açıklama aynı zamanda “Sosyalizmin” en basit tarifidir: “Herkesin nesi varsa meydana çıkarılacak, sonra paylaşılacak...” Fakat bu fikir de çocuklar tarafından beğenilmez. Çünkü sahip oldukları eşyalarını onu hak etmeyen başkaları ile paylaşmayı kabul etmeyerek aynı zamanda “Sosyalizm” düşüncesini de reddetmiş olurlar. Ardından sapsarı saçlı Lütfü’nün teklif ettiği “Cemiyet” oyunu da oynanamaz, çünkü bütün çocuklar İttihatçı olduklarından(!) “İttihat ve Terakki Cemiyetini” seçerler. Karşı bir cemiyet bu yüzden oluşturulamaz bile... Dolayısı ile bu oyun da oynanamaz. Her hâlde İttihat ve Terakki’nin çocuklar arasında propagandası bundan daha iyi yapılamazdı.

Son olarak çocukların “en küçüğü” olan Rahmiye, “hem eğlenecekleri hem de mükemmel bir iş görecekleri” bir oyun oynamayı teklif eder. Bu oyun “müzayede / açık artırma” oyunudur. Rahmiye, Bey Babasının kendisine bayramda hediye etmiş olduğu, kendisi için son derece değerli bir “madalyonu” kendi aralarında açık artırma ile satıp toplanan parayı “şanlı donanmaya” bağışlayacaklardır. Biraz önce “paralarını toplayıp sonra paylaşmayı” kabul etmeyen çocuklar bu defa “donanma” söz konusu olunca “bağışlamayı” sevinerek kabul ederler. Çünkü bir savaş ortamında olan ülkede vatan, donanma ve ordu sevgisi bütün sevgilerin üzerindedir. Bu oyun sayesinde de çocuklara bu duyguların kazandırılması amaçlanmıştır. Birkaç dakikada topladıkları “otuz beş kuruş” onların günlerinin son derece faydalı bir şekilde geçirmelerini ve evlerine sevinçle dönmelerini sağlamıştır.

3.14. Cümle bulma

34. sayıda da yukarıdaki anlayışa uygun olarak çocukların oyun üretme, oyun bulma becerilerini geliştirmek amaçlanmıştır. Yazının başında bulunan; “Çocuklara yeni oyunlar bulmak da epeyce müşkül bir iştir. Hem onları eğlendirmeli, hem de müstefid etmeli.” cümlesi,

derginin çocuk oyunları hakkındaki genel bakışını ve anlayışını da ortaya koyması bakımından önemlidir. Aşağıdaki resimle takviye edilen oyun şu cümlelerle açıklanır:

“İşte bu hafta yine bir oyun bulduk, yedi yahut sekiz veyahut daha ziyade bir araya gelecektir. Çocukların adedi ne kadar ziyade olursa o kadar iyidir. Fakat hiçbir zaman otuz ikiyi geçmemelidir. Eğer oyunda otuz iki çocuk varsa hepsi elifbâ-yı Osmanî harflerinden birini alırlar. Ve elifi alan çocuk tesadüfen bir cümle söyler. Bu cümle hangi harf ile başlarsa o harfi üzerine almış olan çocuk münasip bir cevap vermeye mecburdur. Bu çocuğun cevabı hangi harf ile başlarsa o harfin sahibi de ona cevap verecek ve oyun bu suretle devam edecektir. Eğer çocukların adedi otuz ikiden az ise o zaman herkes hâle göre iki veya üç harf deruhte edecek ve şaşırmadan cevap vermeye çalışacaktır. Şaşırın, başkasının sırasında cevap veren yahut sırasını şaşırın olursa cezaen onun bir şeyi alınıp saklanacak ve buluncaya kadar kendisiyle alay edilecektir” (*Çocuk Duygusu*, 34: 3).

Savaş konusuyla pek ilgisi olmayan bu süreç, çocukların bir taraftan oyun üretme yetenekleri geliştirilirken diğer taraftan da onların kelime ve cümle kurma kabiliyetlerini artırmayı amaçlamaktadır.

3.15. Kafiyecilik

Aynı sayıda yer alan ve savaşla ilgisi olmayan ikinci oyun “Kafiyecilik” adını taşımaktadır. Şu şekilde tarif edilir: “Hep çocuklar bir araya gelecek, sıra ile oturacaklar. Ve biri bir kelime söyleyecek, diğerleri mutlaka onunla kafiyece uygun diğer bir kelime bulmaya çalışacaklardır. Mesela birisi:

- Cihan, dedi mi? Diğerleri sırasıyla;
- Figân
- Keman
- Nihan

Kelimelerini bulacaklardır. Bundan sonra ilk kelimeyi söylemek hakkı ikinci çocuğa geçecek ve böylece oyuna devam edilecektir. Cevap vermeyen çocuk olursa başına gazeteden mamul bir külâh geçirilecek etrafına toplanılarak alay olunacaktır” (*Çocuk Duygusu*, 34: 3). Çocukların dili kullanma yeteneklerini geliştirmeyi amaçlayan bu oyun da aşağıdaki resimle desteklenmiştir:

3.16. Çuval Koşusu

Derginin 35. sayısında yer alan oyun bildiğimiz “Çuval Koşusu” oyunudur. Bu savaşıla ilgisi olmayan oyunla ilgili de dergi tarafından çocuklara bazı açıklamalar yapılır... “Bizim kendilerine tavsiye ettiğimiz şey böyle uzun ve büyük bir koşu değil, gayet kısa ve eğlenceli” denilerek basitleştirilen oyun şöyle tarif edilir: “Bu koşuya iştirak edecek çocuklar bol bir çuvalın içine girecekler ve mümkün olduğu kadar atılarak kımıldayarak çırpınarak ilerlemeye çalışacaklardır. Karşıda muayyen bir nokta olacaktır. Herkes ona yetişmeye gayret eyleyecektir. Bu suretle çocukların düşe kalka sıçraması, bazılarının çığlıkları, bazılarının sevinci, nağmeleri pek hoş ve lâtif aynı zamanda takviye-i bedene hâdim bir eğlence teşkil eder” (*Çocuk Duygusu*, 35: 7) Bu oyun da çuval koşusu yapan ancak pek net olmayan bir resim ile desteklenir.

3.17. Tık Tık Oyunu

Derginin 42. sayısında Muallim Halil Hamid tarafından yazılan iki oyuna yer verilir. Birincisi “Tık Tık Oyunu”dur. Savaşıla ilgisi olmayan bu oyun da şöyle tanıtılır: “Oynayacak çocuklar el tutuşarak halka olurlar. Çocuklardan birisi “bir, iki, üç” der, hemen çömelirler. Kim en son çömelirse o ebe olur. Arkadaşlarından ayrılarak ortaya geçer oyuncularından istediğini tık tıkçı beğenir. Beğenilen çocuk da halkanın ortasına gelerek eline, birbirine vurulduğu zaman tık tık edecek iki şey alır.³ Oyun başlar.

Tık tıkçı ebenin gözlerini bağlar ve istediği yere giderek elindekileri birbirine vurur. Ebe sesin geldiği tarafa koşarak tık tıkçıyı tutacaktır. Tık tıkçı tutulduğu zaman ebe olur. Ve bir

³ En iyisi iki tahta yuvarlaktır.

başkasını tık tık yapmak için arkadaşları içinden beğenir. Oyuna böylece devam olunur” (*Çocuk Duygusu*, 42: 8). Bu oyun çocukların dikkatini ve reflekslerini geliştiren bir oyun olarak dergide yer almaktadır.

3.18. İntikam Oyunu

Muallim Halil Hamid’in dergide yer alan ikinci oyunu, konumuzla ilgili yani savaş, kin, intikam, askerlik, düşman, vatan ve Osmanlı kavramlarının yer aldığı, Balkan faciasını olduğu gibi yansıtan önemli bir oyundur. Bu oyunun oynanışı şöyle açıklanır: “Oynayacak çocuklar bir araya toplanırlar. Taş tutulur. İbtida taşı kim bulursa o (trampetçi) olur, trampeti⁴ boynuna asarak çalmaya ve bağırmağa başlar: “Ey İslâmlar, ey Osmanlılar, ey vatandaşlar, ey sevgili vatanın evlâtları! Gönüllü yazılız!... Harp yapacağız. Sevgili memleketlerimizi alacağız. İntikam, intikam alacağız.” Oyuncular hep bir ağızdan bağırır:

- Yaşasın intikam! Ezilsin düşmanlarımız! Yaşasın Selânikiyile, Manastırıyla, Yanyasıyla, Kosovasıyla, İşkodrasıyla güzel Rumeli. Kahrolsun düşmanlarımız!...

Trampetçi yine trampeti çalarak şöyle bağırır:

- Haydi kardeşler kim gönüllü olacak? der. Oyuncular hep bir ağızdan: - Hepimiz gönüllüüz, diye bağırırlar. Trampetçi çalmadan söyler:
- Hepinizin gönüllü olacağımızı evvelden biliyordum. Pekâlâ, haydi tabur olunuz da (eliyle bir tarafı göstererek) şu tepeyi hemen mutlaka tutmalıyız.

Gönüllüler tabur olurlar. Trampete çaldığı hâlde biraz dolaşırlar. Trampetçi, “Dur!” der, dururlar” (*Çocuk Duygusu*, 42: 8). Balkan Savaşı sonunda kaybettiğimiz yerlerden Selânik, Manastır, Yanya, Kosova ve İşkodra’dan isim isim bahseden, buraları geri almak için çocukları “gönüllü asker” olmaya davet eden bu oyun, çocuk eğitiminde dönemin anlayışını yansıtan önemli örneklerdendir.

Sonuç

II. Meşrutiyet devrinin ve Balkan Savaşları sonrasının önemli dergilerinden olan *Çocuk Duygusu* dergisinin incelenen elli dört sayısında 18 çocuk oyunu tespit edilmiştir. Bu 18 oyun arasından *Bulgar Kaçtı*, *Türk Oyunu*, *Düşman Askerleri*, *Ne Oynayalım*, *İntikam Oyunu* “bütün özellikleri ile”, *Tamamla*, *Kale Kaçkını*, *Köse Kâhya* ve *Cümle Bulma* oyunları “kısmen” savaşın etkilerini yansıtır çocukları askerliğe hazırlayan oyunlardandır. Bu oyunlarda ayrıca çocukların fiziki ve duygusal gelişimlerinin çok üstünde kin, intikam, harp, donanma, düşman

⁴ Davul da olabilir.

ve düşmanı ezmek, sosyalizm ve müzayedede gibi kavramlar kullanılmıştır. Fakat bunların yanında oyun üretme, dili kullanma yeteneğini geliştirme, merhametli olma, vatan ve millet sevgisini canlı tutma, Osmanlılığa, Türklüğe mensubiyet, bayrağa ve sancağa sahip çıkma gibi özellikleri çocuklara kazandırmayı amaçlaması derginin olumlu bir özelliği olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bütün bunların dışında o dönemde *Çocuk Duygusu* ile *Çocuk Dünyası* dergisi arasında, savaşların etkisiyle ortaya çıkarak tartışmalara sebep olan “Boykotaj”, “yabancı firma reklamları” ve “reklam afişlerinde kullanılan dil” gibi konularda *Çocuk Duygusu* dergisi adına özellikle Leon Lütfi’nin, provokasyonlardan uzak sakin, soğukkanlı, tutarlı ve çözüm üreten yaklaşımı takdire şayandır.

Dergide dikkat çekici bir başka yaklaşım da “kin” kavramı ile ilgilidir. Sadece bu konunun ele alındığı “Kin” (*Çocuk Duygusu*, 30: 1-2) başlıklı yazıda bir ayrıma gidilerek, “kin” duygusunun insana ait olması durumunda kötü, milletlere ait olası durumunda ise faydalı olacağı gibi bir fikir savunulur. “Şahıslar kin ile ahlâksızlığa düşerler. Lâkin milletler bilakis her türlü refahı kazanırlar” iddiasında bulunulur. Aslında, “hakkını aramak demek” olan “kin”in bazı hâllerde “kıskançlık, hasetçilik” ifade ettiği vurgulandıktan sonra söz Balkan Savaşının sonuçlarına getirilir. “Üç beş ay evvel memleketimizi yağma eden, millettaşlarımızın pak kanlarını mülevves süngüleri ile döken, hemşirelerimizin, analarımızın masum namusunu ayaklar altında çiğneyen, karınlarını deşerek öldüren Bulgarlar, Yunanlılar ancak böyle umumî bir “kin” sayesinde cennet gibi güzel yerlerimizi zapt ettiler.” cümleleri ile gözler önüne korkunç bir manzara çizilir. Son söz olarak, “meşru ve sevab bir kin”den ve “adil bir intikam”dan bahsedilir ve “Bunu yapacak, bu intikamı alacak siz, ey mini mini kari’ler sizlersiniz.” denilerek, bütün sorumluluk çocukların omuzlarına yüklenir.

Bütün bunlar göstermektedir ki özellikle *Çocuk Duygusu* dergisi ve o dönemde çıkan diğer dergi ve gazeteler, yaşanan savaşları, bu savaşların ortaya çıkardığı olumsuzlukları sadece çocuk oyunlarına değil hayatın bütününe yansıtmışlardır. Bu olumsuz manzaraların zararlı etkilerden çocukları korumayı düşünmemişlerdir.

Çocuk Duygusu dergisinde, oyunların dışında dikkatimizi çeken bir diğer husus; İttihat ve Terakki ideolojini benimsetmenin ve memleketin içinde bulunduğu zor şartlara rağmen gençlerin morallerini yüksek tutmanın bir başka yolu olarak yeni kutlanmaya başlayan “Bayramlar”dan bahsediliyor olmasıdır. Bunlardan en önemlisi II. Meşrutiyet’in ilan edildiği ve Kanun-ı Esâsî’nin tekrar yürürlüğe konulduğu “10 Temmuz 1324” tarihinin, “**10 Temmuz Büyük Millet Bayramı**” olarak kutlanmasıdır (*Çocuk Duygusu*, 1329, Sayı: 6). Bütün okul öğrencilerinin katıldıkları ve kalabalık yürüyüşler düzenlenen, “Çocuk Bayramı”, “Ağaç

Bayramı”, “Çiçek Bayramı”, “Buğday Bayramı”, “Mektepliler Bayramı” ve son olarak da “İdman Bayramı” (Okay, 2000: 69-70) o döneme has bayramlar arasında sayılabilir. Ayrıca Cumhuriyet’in ilanından sonra kutlanmaya başlanan 23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı’nın ve 19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı’nın, Meşrutiyet bayramları ile – en azından - isim benzerlikleri dikkat çekicidir.

Kaynaklar

ÇOCUK DUYGUSU. (1329/1330-1913/1914). İstanbul: Sancakçıyan Matbaası.

- _____. (6 Haziran 1329 [1913]). S.1, s.5.
 _____. (13 Haziran 1329 [1913]) S.2, s.8.
 _____. (10 Temmuz 1329 [1913]). S.6, s.6.
 _____. (1 Ağustos 1329 [1913]). S.9, s.8.
 _____. (8 Ağustos 1329 [1913]). S.10, s.7.
 _____. (15 Ağustos 1329 [1913]). S.11, s.8.
 _____. (22 Ağustos 1329 [1913]). S.12, s.8.
 _____. (26 Eylül 1329 [1913]). S.17, s.3.
 _____. (3 Teşrin-i evvel 1329 [1913]). S.18, s.7.
 _____. (12 Kânun-ı evvel 1329 [1913]). S.28, s.3-4.
 _____. (2 Kânun-ı sâni 1329 [1914]). S.31, s.3.
 _____. (23 Kânun-ı sâni 1329 [1914]). S.34, s.3.
 _____. (30 Kânun-ı sâni 1329 [1914]). S.35, s.7.
 _____. (20 Mart 1330 [1914]). S.42, s.8.
 _____. (8 Mayıs 1330 [1914]). S.49, s.1.

DANIŞMEND, İ. H. (1972). *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*. (4. Cilt). İstanbul: Türkiye Yayınevi.

EDİB, A. (1329). *Terbiyevî Çocuk Oyunları*. Cihan Matbaası.

KAPLAN, M. (1971). *Tevfik Fikret, Devir – Şahsiyet – Eser*. İstanbul: Bilmen Basımevi.

OKAY, C. (1999). *Eski Harfli Çocuk Dergileri*. İstanbul: Kitabevi.

OKAY, C. (2000). *Meşrutiyet Çocukları*. (1. Baskı). İstanbul: Bordo Yayınları.

ÖZDEMİR, M. (2013). Edebiyat ve Siyaset Sarmalında Genç Kalemler – İttihat ve Terakki ilişkisi. *JASSS International Journal of Social Science*, 6 (8), 433-455.

ÖZDEMİR. (1329). *Türk Ruhu Nasıl Yapılıyor?* İstanbul: Hikmet Matbaa-i İslâmiyesi.

SEYFETTİN, Ö. [Ayın Sin]. (1330). *Mekteb Çocuklarında Türklük Mefkûresi*. İstanbul: Şems Matbaası.

SIRRI, S. (1331). *Terbiyevî Jimnastikler - Mekteb Oyunları*. İstanbul: Kitabhâne-i İslâm ve Askerî.

SÜLEYMAN, Ş. (1329). Bir Hitabe. *Çocuk Duygusu*, 1, 1-3.

- TURAN, M. (1996). Balkanlarda Bin Yıllık Türk Kültürü. *Tarih Boyunca Balkanlardan Kafkaslara Türk Dünyası Semineri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırmaları Merkezi.
- TÜRKMENOĞLU, D. (2007). Tek Parti Döneminde Ulus İnşa Politikalarının Eğitim Boyutu. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 5 (1).
- YILDIZ, S. (2007). Kimlik ve Ulusal Kimlik Kavramlarının Toplumsal Niteliği. *Millî Folklor Dergisi*, 74, 9-16.